

մկները ինծի կը
է, աւելի ճիշդը՝

ետեւէ ես, ըսի
որ ամէն մարդ
ոանայ:

Ճէի ներկարարի
լը դուրս քաշեց
աւ.

Իտի կտրես այդ
զօրութեան մեռ-
ուծոյ զօրութեան
'ան չի մնար: Ես
ա Մարգարէն մի
'կուն կերպարան-
աստ պէտք է ըլ-
ուծոյ: Աստուծոյ

ՀՈՂՈՎ ՄԿՐՏՈՒԱԾՆԵՐ

Այսօր, աւելի քան վաթսուն տարիներ կը բաժնեն մեզ այդ օրերէն և անոնք շատո՛նց վերադարձած են իրենց ծնունդ տոտղ հարազատ մօր՝ հողին գիրկը, բայց չեմ գիտեր թէ ո՛ւր, երբ և ինչ պայմաններու ներքեւ: Իսկ ինչ որ գիտեմ անոնց մասին, այն է որ եղբայրականօրէն անկեղծ սէր մը կար իրենց միջեւ, անհրաժարելի, հակառակ անոր որ լոկ պայմաններու քերտմով ճանչցեր էին զիրար և սակայն այդ օր իսկ հասկցեր՝ երկուքն ալ, որ պէտք ունէին իրարու այս հսկայ քաղաքին մէջ և ոչ ոք կրնար պակասը լրացնել իւրաքանչիւրին, փոխարինել զայն՝ ինչ ձեւով որ ալ փորձուելու ըլլար ընել ատիկա:

Մէկը՝ Վոսփօրի ափին գտնուող մեր գիւղին պանդուխտ աղբահաւաքն էր, Արեւելեան նահանգներէն եկած, արեակէզ՝

նիհարով ու ջրուտ դէմքով, խոզանակի պէս ցցուած ու թաւ պեխերով. իսկ միւսը՝ գաղթական բրջահաւաք մը, մէկ ոտքը ծունկէն վար փայտէ կոշտ սրունքով մը փոխարինուած, ծայրը՝ մօտաւորապէս հինգ-վեց սանթիմ տրամագիծով, միջնադարեան ծովահէնները յիշեցնող, որոնց նմանները կը տեսնենք պատկերազարդ պատանեկան կամ մանկական պատմութիւններու և շարժանկարի արկածախնդրական ժապաւէններու մէջ:

Սակաւախօս մարդ մըն էր աղբահաւաքը, որ հազիւ քանի մը բառ կը փոխանակէր տանտիրիկներուն հետ, այդ ալ եթէ ստիպուած ըլլար՝ աղբի թիթեղները կամ կողովները պարպելու ժամանակ, հակառակ անոր որ տալիներու աղբահաւաքն էր գիւղին ու կը ճանչնար ըտրըր՝ իրենց ընտանիքի անդամներով, ուր որ ալ հանդիպելու ըլլար անոնց՝ փողոցը կամ հեռաւոր թաղ մը, մինչև իսկ դրացի գիւղերէն մէկուն մէջ ու նաեւ գուցէ քաղաքը: Քաղաքապետութեան երկանիւ կառքով քանի մը օրը անգամ մը կը հաւաքէր աղբերը, երբեմն պարտէզներու դռներէն մտնելով մինչև տուները, երբեմն ալ զանոնք գտնելով դուրսը դրան առջև դրուած: Ծուն ունեցողները մտահոգ չէին որեւէ անախորժ պատահարէ, որովհետև գիւղին ըտրը շուները կը ճանչնային զայն և ան ալ հակառակ իր անժպիտ դէմքին ու սակաւախօս ընտրութեան՝ զարմանալի մտերմութիւն մը հաստատած էր անոնց հետ, իւրաքանչիւրին անունը տալով կը խօսէր անոնց՝ կարծէք մարդ մը ըլլար դէմինը, անոնք ալ բարի-բարի կը դառնային իր շուրջը՝ երբ պարտէզ մտնելու ըլլար ու կը հոտոտէին զինքը: Ան կը շոյէր անոնց գլուխը, դունչն ու մուտքը, մեղմօրէն կը քերէր անոնց կզակին տակի թուլիկ մասը՝ ակներեւ գուրգուրանքով ու տեսակ մը անբացատրելի և անպատու կարօտով, որմէ կ'ախորժէին ըտրըն ալ և կը հանդարտէին ամենէն անզուտակներն անգամ: Մարդը կ'առնէր աղբերը, կը պարպէր կառքին մէջ և վերջին անգամ մըն ալ ամանին քերանը զօրատր

կերպով կը զարնէր տախտակին՝ լաւ մը պարպելու համար մէջը ֆաւստաճները: Ասիկա ազգանշան մըն էր իր ծերով ջորիին համար ալ, կը հասկնար թէ ճամբայ ելլելու ժամանակը եկած էր: Կը քալէր առանց ուրիշ նշանի մը սպասելու և կ'երթար կը կենար միւս տան դրան կամ պարտէզին առջև, սպասելով որ տէրը միւս ամանը ձգելէ վերջ գայ և նոր աղբամանը առնելով պարպէ կառքին մէջ՝ նոյն ձեւով:

Երբ կ'աւարտէր գիւղին աղբերը հաւաքելու գործը, կը բռնէին լեբան ճամբան, ուր բլուրի մը կողին գտնուող խորունկ փոսը կը պարպէր մարդը կառքին ետեւի կափարիչը բանալով ու յառաջամասը վեր տնկելով, ջորին քակելէ և արձակելէ վերջ մօտակայ ճարակավայրը:

Ոչ որ գիտէր իր անունը: Գիւղին աղբահաւաքն էր ու նկատելով որ ուրիշ աղբահաւաք ալ չկար, հարկ չէին տեսներ անունը գիտնալու, «Աղբահաւաք Հայրիկ» ըսելը կը բաւէր և ասիկա հաճելի մտերմութիւն մըն ալ կու տար, որ տարօրինակ հաճոյք մը կը պատճառէր՝ թէ ըսողին և թէ լսողին: Միայն Պիթլիսցի կարգ մը Հայ ընտանիքներու կիները տարօրինակ անունով մը կը կանչէին զինքը, «Քիրվէ» կ'ըսէին, սողաքն ալ անոնցմէ ստրված ըլլալով կ'երեւի «Քիրվօ» կը կանչէին զայն: Անուն չէր ատիկա, բայց ան կը հասկնար թէ իրեն էին: Կարճ ժամանակ վերջ միւս կիներն ալ սկսան «Քիրվօ» կանչել: Պարտիզակցիները, Շապինգարահիսարցիները, Խարբերդցիները, Իզմիտցիները, Ատափազարցիները, Արաբկիրցիները, Պոլսեցիները: Հայրս ալ, օր մը տունը խօսակցութեան ընթացքին երբ խնդրոյ նիւթ եղաւ՝ ճշդեց, որ եթէ անոր կ'ուզէինք անուն մը տալ անպայման, գոնէ ճիշդը ըսէինք, «Քիրվէ», որ Կնքահայրի պէս բան մըն է եղեր Արեւելեան շրջանի բնակիչներուն համար: Բայց մենք անկէ վերջ ալ շարունակեցինք «Քիրվօ» կանչել, այն վախով որ գուցէ միւս անունով կանչուողը օտար թուէր մեզի:

Գալով քրջահաւաքին, խորհրդատու մարդ մըն ալ ան էր, որ չէինք գիտեր թէ ո՛ւրկէ կու գար ծերուկ ու կաշի-ոսկոր միայն մնացած էշովը, շարթուան որոշ օրերուն, բայց մեծ կանոնաւորութեամբ, եթէ նկատի չառնէինք անշուշտ ճմբան ցուրտ ու փոթորկոտ օրերը, գրեթէ ժամս անգամ չէր տարբերեր շատ, մէկ ալ կը նայէիք՝ կը յայտնուէր ան իր էշովը ճամբուն վերեւը անկիմադարձին, առողջ ոտքը տարօրինակ կշռոյթով մը շարժելով իշուն մէկ կողմը, իսկ փայտէ ոտքը՝ անշարժ թնդանօթի փողի մը պէս ցից բռնած, ինքը կենդանիի բամակին կողմնակի նստած: Ծխամորճը միշտ անպակաս կ'ըլլար բերնէն, ինքը՝ ինքզինք թոյլ թողած ու յանձնած իշուն քայլերուն ստեղծած իւրայատուկ կշռոյթին: Ան ալ նիհար ու ջղուտ, արեւախանձ դէմք մը ունէր, սակաւախօս և միշտ զգոյշ՝ գիւղին մէջ մարդու հանդիպելէ, հանդիպելուն ալ՝ բարեւ-Աստուծոյ բարինէն անդին չանցնելով, անոնց հետ քանի մը բառ իսկ փոխանակելէ խուսափելու համար կարծէք: Ձենք յիշեր, թէ ինչպէս՝ միայն անունը ձեռով մը սորվեր են գիւղին մէջ, Խորէն Աղա կ'ըսէին, բայց ո՛չ որի առիթը ներկայացած էր օր մը իրեն հետ երկարօրէն խօսելու, զինքը իր այդ անունովը կանչելով:

Յայտնի էր, թէ շարթուան այն օրերուն՝ երբ մեր գիւղը չէր գար Խորէն Աղան, կ'երթար միւս գիւղերը, նոյն բանը ընելու համար հոն՝ ինչ որ կ'ընէր մեր գիւղը, քուրջ ու թոռլթի կըտորուանք հաւաքել իր ծերուկ էշովը, այդ գիւղերուն աղբանոցներէն, որոնք կը գտնուէին գիւղին կոնակը, ուր հաւանաբար մերինին պէս աղբահաւաքները իրենց կառքերով կը հաւաքէին թաղերէն ու կը տանէին պարպել ձորի մը մէջ:

* * *

Խորէն Աղան ալ, ճիշդ Քիրիվոյին պէս, միայն օրուան

աւելի յառաջացեալ ժամերուն, կու գար հանգիստ ընել լտտտենիին տակ, նախ երկու կողմի կողովները, յետոյ՝ մաշմաշած խատուտիկ կապերտի կտորը վար կ'առնէր իշուն վրայէն, վերջն ալ համետը, պարապ մէկ-երկու պարկ, գունատը թաշկէնի մը մէջ փաթթուած ոտելիքը և յետոյ կապերտը կը փռէր գետին, սովալլուկ կենդանին կ'արձակէր ապա, որ նախ կը յարձակէր լտտտենիին ցած իջած ճիւղերուն, որոնց որ կը հասնէր, յետոյ ճամբեզրի խոտերուն, պատերէն կախուած բաղեղներուն ու ծառերու սաղարթներուն, մերթ ընդ մերթ ալ տարօրինակ փռնգտոցով մը հողն ու փոշիները կը հեռացնէր ճամբուն վրայ հանդիպածներէն, մինչ Խորէն Աղայի առաջին գործը կ'ըլլար նախ իջնել վար աղբիւր, պաղուկ ջուրէն ամանը լեցնելու համար, յետոյ դարձեալ ամանը կը բռնէր ջուրին տակ, այս անգամ ձգելով որ ջուրը լաւ մը պաղեցնէ զայն՝ լեցուելէ և յորդելէ վերջ ալ: Յետոյ կը վերադառնար լտտտենիին տակ ու ծալապատիկ կը նստէր, փայտէ սրունքը դէպի դուրս երկարած: Իր այս կողմնակի նստելու ձեւը կարելիութիւնը կ'ընծայէր նաեւ հետեւելու արածող էշուն, որպէսզի պարտէզներու ցանկապատերէն երկարած լուբիայի, լոլիկի և սմբուկի բոյսերուն փասս չհասցնէ: Կենդանին գիտէր կարծէք իրեն «չյայտարարուած» արգելքը, կը կրծէր միայն վայրի խոտերը, բաղեղները, պատերու քարերուն արանքներէն ելած հարսի լեզուակներն ու պատին տակ բուսած վայրի վարունգները, որոնցմէ ամէն մէկը որ կը պայթէր արեւուն տաք ճառագայթներէն լաւ մը հասած ըլլալով, նախ կը խորչէր ու ետ կը բաշուէր, բայց յետոյ դարձեալ կը մօտենար մեծ անյագութեամբ մը անոր մատղաշ ու ջրոտ տերեւները կրծելու:

Կէս ժամ մը կը տեւէին Խորէն Աղային ճաշն ու իշուն ճարակումը: Յետոյ «սեղանը» կը հաւաքուէր, Խորէն Աղա սփռոցին վրայ թափած հացի փշրանքները ուշադրութեամբ հաւաքե-

լով կը թոթուէր պատին տակ որպէսզի ոտքի տակ մնալով չկոխկառուին, յետոյ կ'երթար էջը առնել բերելու և նախ հին կապերտի կտորը կը նետէր վրան, յետոյ համետը և լաւ մը ամրացնելէ վերջ կենդանին կը բաշէր կիսափուլ պատի մը տակ, ուր կը բարձրանար քարերուն վրայ մէկիկ մէկիկ կոխելով ու յանկարծ ինքզինք կը նետէր անոր կոնակը: Էջը այնքան վարժ էր ասոր, որ տիրոջը տեղատրուած ըլլալը կը հասկնար երբ ան այլեւա չէր շարժեր. ուստի, ճամբայ կ'ելլէր թաղին խորտուքորտ փողոցներէն անցնելով դէպի բլուր, որուն կողին կը գտնուէր գիւղին աղբանոցը: Ծոմները կարծէք իւրայայտուկ նշաններով իրարու լուր կու տային անոնց գալը թաղէ թաղ: Ոմանք դուրս կու գային պարտէզներէն ու երկար հաջոցներով և կաղկանձիմներով կը վազէին կենդանիին առջև կամ կ'ուզէին մօտենալ ետեւէն: Ան, սակայն, տարօրինակ զգուշութեամբ մը կարծէք կ'ուզէր խուսափիլ անոնցմէ: Գլուխը ծոռելով կը շարժէր աջ ու ձախ, ետեւէն եկողներն ալ փոխանակ աքացելով՝ անակնկալօրէն կենալով գլուխը կը դարձնէր ու կը նայէր անոնց սաստողական: Արդէն անոնք ալ շատ հետունները մինչեւ չէին երթար ետեւէն, իրենց տան պարտէզէն հազիւ մի քանի պարտէզ անդին ու յետոյ դարձեալ բոլորը ետ կը դառնային միասին, քանի մը անգամ ալ ետեւէն հաջելու համար պարզապէս իբրեւ ձեւակերպութիւն, կարճ ու չկամութեամբ այլեւա:

Հերթը այս անգամ կը փոխանցուէր միւս փողոցի շուններուն, որոնք նոյն ձեւով կը դիմաւորէին ու կը ճամբէին, մինչ խորէն Աղա այս բոլորին հանդէպ անտարբեր, ծխամորճը կը ծխէր լուս և երկար, մերթ ընդ մերթ դիտելով պարտէզներու մէջ հասակ նետող տեսակ տեսակ բանջարեղէնները, տարօրինակ և անբացատրելի խորհուրդներու մէջ թաղուած:

* * *

Երբ գիւղին վերջին տուներուն կը մօտենային, Խորէն Աղա վար կ'իջնէր իշուն կոնակէն: Արդէն ճամբան սալարկուած չէր այլեւա ու կարծէք մասնաւոր հաճոյքով մը իր փայտէ սրունքը կը դնէր հողին, ուրկէ ամէն քայլափոխի փոշի մը կը բարձրանար: Գաւազանին ծայրովը կը սկսէր հաւաքել ասդին անդին պատահաբար ինկած բուրջի կտորուանքը, որոնք ընդհանրապէս թափած կ'ըլլային Քիրիվոյի կառքէն, մինչև հող լաւ մը լեցուած ըլլալով: Էջը այդ միջոցին կը բալէր անոր քոփն ի վեր, քանի որ դարձեալ խոտերը սկսած կ'ըլլային և աղբանոցին մօտ ալ կարծէք անելի պարարտացած: Դարձեալ փոնգտոցներով փոշիները կը հեռացնէր անոնց վրայէն, մինչ Խորէն Աղան ալ արդէն վերջին անգամ խառնշուկելով կը գատէր ու կը հաւաքէր Քիրիվոյին այդ օր պարպածներուն մէջ գտնուողներն ալ և անկէ կը վերադառնար իր տեղը, գիւղին վրայէն անցնող ճամբէն:

* * *

Քիրիվոն ու Խորէն Աղան երկար ժամանակ չհանդիպեցան իրարու և չճանչցան զիրար: Աղբահաւաքը շաբաթը երկու անգամ կու գար գիւղ ու միւս օրերը ուրիշ գիւղերու աղբերը կը հաւաքէր, իսկ Խորէն Աղան ալ տարբեր տեղեր կ'երթար ու շաբաթը երկու օր ալ մեր գիւղին փողոցներէն և աղբերուն մէջէն կը հաւաքէր բուրջերն ու թուղթերը: Արդէն իրականութեան մէջ ինչ կարեւորութիւն ունէր իւրաքանչիւրը միւսին համար: Մէկը աղբահաւաք մըն էր, միւսը՝ քրջահաւաք մը, ամէն մարդու գործին պէս գործ մըն ալ անոնցը, զոր պէտք էր ընէր մէկը ի վերջոյ: Այլապէս, Քիրիվոն ալ թաղերը շրջելու սկսելէ առաջ միջոց մը կը հանգչէր աղբիւրին գլուխը, հաստաբուն լտուտի ծաւին տակ, ըթամատի հաստութեամբ գլանիկ մը կը փակթէր:

ու կայծհանովը վառելով՝ ճիշդ Խորէն Աղային պէս կը յանձնուէր անմեկնելի մտածումներու, նայուածքը պարիսպներուն կամ անոնց ետեւէն սահող-գացող Վոսփորի ջուրերուն սեւեռած: Մինչ այդ, ջորին ալ կը հանգստանար անդին շուքին, յարդի տոպրակը վզէն կախ: Յետոյ Քիրիվօն կ'իջնէր փոսի աղբիւրը, գուռէն ջուր կը խմցնէր կենդանիին, ինքն ալ պաղով-պաղով բիթը-բերանը կը լտար. եթէ եղանակը յարմար ըլլար՝ խատուտիկ թաշկէնն ալ կը թրջէր ու վիզը կը փաթթէր՝ ճամբան ալ զով ֆալու համար ու կը ձեռնարկէր իր գործին:

* * *

Օր մը, այնպէս զուգադիպեցաւ սակայն, որ Խորէն Աղան ու Քիրիվօն նոյն օրը գան: Երբ քրջահաւաքին էջը տեսնուեցաւ զառիվերին ծայրը, աղբահաւաքին ջորին աղբիւրին գլուխը սկսաւ անհանգստութեան նշաններ ցոյց տալ ու յարդի տոպրակը ջղային կերպով շարժել աջ ու ձախ: Քիրիվօն ալ դիրքը փոխեց, ձախ ոտքը զոր ծալած էր ու տակը առած, շտկեց ու միւս ոտքը տակն առաւ այս անգամ, ինքն ալ շտկուեցաւ, կռնակը հեռացնելով լոտտենիի հաստ ընկնէն և ուշադրութեամբ նայելով դէպի զառիվերին գլուխը: Ճանչցեր էր Խորէն Աղան՝ առաջին իսկ ակնարկով, մասնատրաբար անոր փայտէ ոտքը տեսնելով իշուն մէկ կողմէն կախ, անշարժ, երբ միւսը կ'օրօրուէր կենդանիին յոգնած ու դանդաղ քայլերուն հետ համաչափ: Նայեցաւ անոնց հետաքրքիր ու զանոնք դիմաւորելու պատրաստուեցաւ, վստահ ըլլալով որ իրենց չափ անոնք ալ պէտք ունէին լոտտենիին զով շուքին և աղբիւրին պաղով ջուրին:

* * *

Երբ անելի մօտեցան, Խորէն Աղան ալ, որ նախ կարճ վարանում մը ունեցած էր հեռուէն մարդ տեսնելով աղբիւրին գլուխը և ջորի մըն ալ ծառին տակը ճարակող, երբ տեսաւ նաեւ քիչ անդին կառքը աղբահաւաքի, հասկցաւ որ հանդիպում պիտի ունենար «Քիրիվոյին» հետ, անխուսափելիօրէն: Իրենք ալ օտարներ չէին համարուեր իրարու համար:

Աղբահաւաքը ելաւ իր տեղէն, պատրաստուեցաւ՝ Խորէն Աղան հիւրի մը պէս դիմաւորելու համար, մինչ անոր յոգնած էջը կը մօտենար՝ նոյն դանդաղ քայլերով, կատարելապէս անտարբեր ջուրին ու լոտտենիին և միւս ծառերուն ստուերին ու ճիւղերուն կանաչ տերեւներուն, այնքան որ յոգնած էր և աչքը ոչինչ կը տեսնէր:

- Հրամմէ, բարի եկար, բարով եկար, ըսաւ Քիրիվօ ոտքի ելլելով և ընդառաջ երթալով: Գիտեմ. դուն Խորէն Աղան ես: Ինչպէս ես. բարով եկար, օղն ալ այսօր շէնք-շնորհք տաք է: Ո՛վ գիտէ, քաղաքը հիմա դժոխքի պէս կ'այրի Աստուած գիտէ...:

- Բարի տեսանք: Ես ալ քեզ ճանչցայ. այս գիւղին աղբահաւաքն ես, ըսաւ Խորէն Աղա էջէն իջնելու պատրաստուելով:

Քիրիվօ օգնեց անոր. մէկ ձեռքով ուզեց էջը զսպել, միւսովն ալ ուժ տուաւ Խորէն Աղային որ իջնէ, մեծ հոգածութեամբ:

- Դուն կենդանին ձգէ. անիկա վարժուած է. մինչեւ որ չիջնեմ՝ տեղէն չի շարժիր: Արդէն սա պատին քով կը կենայ միշտ որպէսզի անկէ իջնեմ: Այդպէս վարժուած է: Հիմա եթէ կ'ուզես օգնել՝ նախ սա կողմս եկուր որ թեա ուսիդ դնելով իջնեմ:

Քիրիվօն օգնեց որ իջնէ Խորէն Աղան ու միասին ուղղուեցան դէպի լոտտենիին շուքը: Աղբահաւաքը ձեռքերովը շտկեց և անելի լայն բացաւ սփռոցը. Խորէն Աղան ալ մեծ ընտանութեամբ հանգիստ մը տեղաւորուեցաւ և ըսաւ.- «Այսօր իսկապէս տարուան ամենէն տաք օրերէն մէկն է ապահովաբար»:

- Անպայման, ըստ Քիրիվօն. այդպէս ըլլալու է: Ինչ որ է. բարի եկար Խորէն Աղա: Այս գիւղին մէջ ինծի «Աղբահաւար Հայրիկ» կամ «Քիրիվօ» կ'ըսեն:

- Այս գիւղին մէջ Արեւելքէն եկած գաղթականներ շատ կան: Անոնք են անպայման քեզի «Քիրվէ» ըսողներն ալ: Բարի տեսանք. քանի տարի է որ այս գիւղին աղբահաւարն է:

- Տարիներէ ի վեր, պատասխանեց Քիրիվօն: Փողոցը հիմա խաղացող տղոց շատերը ծնած չէին տակաւին երբ ես այս գիւղը եկայ իբրեւ աղբահաւար:

Լուծիմն տիրեց պահ մը: Խորէն Աղան յոգնած կ'երեւէր: Քիրիվօն անդրադարձաւ ասոր ու փութաց ըսելու.

- Նախ քեզի պաղով ջուր մը բերեմ Խորէն Աղա: Այս գիւղին ջուրը խկապէս չգտնուած ջուր մըն է: Թէեւ քիչ մը լեղի է, բայց սառի պէս պաղ է: Արդէն պաղութենէն ալ լեղի ըլլալը չես հասկնար խմելու տանն:

Եւ ջուրի խոշոր թասը առնելով շտապեց վար աղբիւր, Խորէն Աղային ջուր բերելու համար:

* * *

Գիւղին տղաքը, որոնք տաք արեւէն խոյս տուած, ապաստանած էին անտէր պարտէզի մը ծառախիտ անկիւնը, ծառերէն պտուղ փրցնելով կամ իրենց գմելիներով կտրուած ոստերը սրցնելով զբաղած էին ջալուբիւր (չէլիք-չոմաք) խաղալու համար: Հետաքրքրութեամբ սկսան հետեւիլ այդ անապասելի հանդիպման, գրեթէ ամէն ինչ մոռցած և ամէն զբաղում թողած: Ու երբ տեսան որ ոչինչ պատահեցաւ տեսարժան, իւրաքանչիւրը վազեց իր տունը, եղելութիւնը պատմելու համար տնեցիներուն: Յետոյ դարձեալ եկան աղբիւրին մօտ, տեսնելու համար թէ ինչ էր կացութիւնը: Մտերիմ զրոյցը կը շարունակուէր հին գաղ-

թական քրջահաւարին ու նոր պանդուխտ աղբահաւարին միջեւ: Կենդանիներն ալ կ'արածէին անդին՝ քով-քովի, կրծելով ինչ որ կը գտնէին պատերուն տակ ու ճամբեզրին, բոլորովին ազատ և կատարելապէս ընտելացած իրարու: Յետոյ, Քիրիվօն ելաւ տեղէն ու ջուրին ամանը առած՝ իջաւ աղբիւր, լեցուց պաղով ջուրէն և բերաւ տուաւ Խորէն Աղային, որ ամանը տնկեց գլխուն, վերջն ալ Քիրիվօն առաւ ու գլխուն բարձրացուց, իր թաւ պիտերը մը-խրճելով անոր սառնորակ ջուրին մէջ: Միջոց մը եւս զրուցեցին, ապա՝ կամաց-կամաց պատրաստուեցան ճամբայ ելլելու, իւրաքանչիւրն հաւաքեց ինչ որ ունէր, ծառէն կախ՝ բաճկոն, տոպրակ, եւլն, Խորէն Աղան գնաց իր էջը բերաւ ծառին ջուրին տակ ու վրան նետեց անոր՝ ինչ որ կար, սրածայր գաւազանն ալ պատրաստելով գործի սկսելու համար:

Աղբահաւար Քիրիվօն ալ գնաց իր ջորիին քով, տարաւ անդին պատին տակ քաշուած կառքին մօտ ու լծեց անոր՝ փոկերը լաւ մը ամբացնելով, գիւղի տուներուն աղբերը հաւաքելու համար:

* * *

Այդ օրէն վերջ, գրեթէ ամէն շաբաթ օր մը հանդիպեցան իրարու, առանց որոշապէս յայտնի ըլլալու, թէ որո՞ւ կարգադրութիւնն էր այդ, Քիրիվոյի ն թէ Խորէն Աղային: Իրողութիւնը սա էր սակայն, որ անոնք կը սպասէին իրարու և մեծ յարգանքով կը վարուէին. յայտնի էր թէ խօսակցութիւններն ալ կ'անցնէին խիստ շահեկան:

Այս ժամագրութիւնները, տղոց միօրինակ կեանքին մէջ կարեւոր նորութիւն մը դարձած էին: Հեռուէն կը հետեւէին անոնց ըրածներուն, քանի որ ամէն օր իսկապէս նոր քան մը կը պատահէր: Անգամ մը՝ Քիրիվօն ծոցէն տոպրակ մը հանած էր ու երկարած Խորէն Աղային: Տղոցմէ մի քանի հետաքրքիրներ գո-

ղունի լրտեսելով մօտեցած էին ու լսած, թէ Քիրիվօն կ'ըսէր տուպրակը անոր երկարելու ատեն.- «Փաթթէ հատ մը, Խորէն Աղա. Պիթլիսի ծխախոտ է. երկիրէն վերջերս եկողները բերին»:

Խորէն Աղան առաւ, հաստ գլանիկ մը փաթթեց, բթամատի չափ: Յետոյ կոթնեցաւ լտուտենիի բունին, սանկ լաւ մը թոքերը լեցնելու համար Պիթլիսի ծխախոտին ծուխով:

Հազ մը բռնեց յանկարծ Խորէն Աղան. խեղդուելու աստիճան:

- Հէլալ ըլլայ, Խորէն Աղա, ըսաւ Քիրիվօն կոնակին զարնելով. մոռցեր ես Պիթլիսի ծխախոտին վարժութիւնը...:

Անդրադարձաւ սակայն, որ անվայել բան մըն էր գուցէ այդ ըսածը. Խորէն Աղան ալ աչքերուն մէջ հազին պատճառած արցունքը՝ իմաստալից նայեցաւ Քիրիվոյին երեսը, յետոյ նիւթը փոխելու համար ըսաւ.- «Չէ, չէ, ատկէ չէ: Ես երկար ժամանակէ ի վեր ծխամորճի վարժուած եմ. գլանիկը լաւ չեկաւ: Այլապէս, ինչ մեղք պիտի ունենայ եղեր Պիթլիսի ծխախոտը»:

- Ուրեմն, ա՛ն տուպրակը քովդ թող մնայ: Ես տունը ուրիշ ալ ունիմ: Առ և ծխամորճդ լեցնելով ծխէ երբ որ կ'ուզես:

Միջոց մը եւս խօսեցան սակէ-անկէ, ծխախոտին տեսակներէն, յետոյ քաղաքի և գիւղական կեանքէ, կենցաղի տարօրինակութիւններէն, ջուրին ու փայտին համար գրամ վճարելէն ու վարձքով տուն նստելէն, տակաւին քաղաքի կեանքին բազմաթիւ տարբերութիւններէն:

Յետոյ ելան՝ մէկը իր էջը թամբեց, միւսը՝ ջորին կառքին լծեց. Քիրիվօն թաղերը սկսաւ շրջիլ, Խորէն Աղան ալ գիւղամէջի կարճ ճամբէն գնաց նախորդ անգամուան աղբերը ձեռքէ անցընելու...:

* * *

Անգամ մըն ալ, Խորէն Աղան ինքը անակնկալ մը ըրաւ Քիրիվոյին: Տունէն պատրաստուած գիւղական կերակուր մը բերած էր. բացաւ սակառը լտուտենիին տակ և երկուքը ախորժակով կերան, զրուցելով նաեւ սակէ-անկէ: Քիրիվօն ըսաւ որ տարիներէ ի վեր չէր կերած այդ կերակուրէն, քանի որ իրենք պանդուխտ են ու կիներու հոգածութեան կը կարօտի այդ տեսակ ուտելիքներուն պատրաստութիւնը: Խորէն Աղան ալ ըսաւ, որ իրենք ալ գաղթական ըլլալով չեն կրնար այս քաղաքի ուտելիքներուն վարժուիլ ու գիւղական կերակուրներէն կը պատրաստէ կիներ միշտ: Յետոյ կարծիքի փոխանակումներ ունեցան անոնց պատրաստութեան եղանակին մասին. Քիրիվօն ըսաւ որ միայն թէ իրենց մօտ ընդհանրապէս փոխանակ սխտորի՝ սոխ կը գործածեն, իբրեւ թթու ալ՝ լեմոնի տեղ քացախ: Խորէն Աղան ըսաւ որ միւս անգամ կ'նոջը այդպէս պատրաստել կու տայ, այսպէսով իրենք ալ փորձած կ'ըլլան, թերեւս անլի լաւ կ'ըլլայ:

Այսպէս, մինչ պարբերաբար Խորէն Աղան գիւղի կերակուրներ կը բերէր ու Քիրիվոյին հետ կ'ուտէին մեծ ախորժակով ու երանութեամբ կը յիշէին գաւառի օրերը, օր մըն ալ Քիրիվօն տուպրակ մը բերաւ ու սուս Խորէն Աղային, ըսելով որ գիւղի ճաւար է, իրենց իսկ արտին ցորենէն պատրաստուած: Շատ յարգի անցաւ Խորէն Աղային համար ասիկա և ուրախութեամբ ընդունելով ըսաւ որ վստահ էր թէ կ'ինը իրմէ ալ անլի մեծ ուրախութիւն պիտի զգար անկէ: Քանի մը օր վերջ ալ ուրիշ հաճելի անակնկալ մը ունէր Քիրիվոյին, այդ գիւղի ճաւարով կ'նոջը պատրաստած, չորցուած սմբուկի լիցք բերած էր, առատ կարմիր պղպեղով: Քիրիվոյին խոզանակի պէս ցից պեխերը իրեն չափ մեծ հաճոյքով ու տարիներու երկար, անյագուրդ կարօտով մասնակից եղան սմբուկի լիցքին:

- Հիմա ասոր քով թան կ'ուզէր, ըսաւ աղբահաւաքը ապա մատները լիզելով: Թան ալ ըլլալու էր որ այս մեծ գիւղի

ջուրերուն պէս պաղ ջուրով:

- Կինս ալ այդպէս ըսաւ, վրայ բերաւ քրջահաւաքը: Միտքս ալ կար, ճամբան պիտի առնէի, բայց չես գիտեր ինչու, այս առանակին իշութիւնը վրան էր այսօր: Անպիտանը շարունակ զուաց ու կեցաւ. քալելու ատեն ալ եթէ նայիս՝ ուր որ է փուլ պիտի գայ քանի մը օխա քուրջի կտորին ու թուղթերուն տակ:

- Եթէ գիտնայի, գալու ատեն թաղի միւս ծայրին նպարավաճառէն քիչ մը մածոն կ'առնէի, ըսաւ Քիրիվօ: Աղւոր մածոն մը ունի: Թէեւ մեր անարատ կաթով պատրաստածներուն չի նմանիր, բայց համը գէշ չէ: Կ'ըսեն որ հոս մածոններուն երեսը սեր կապելու համար մսավաճառներէն հաւաքուած ոսկորները կը խաշեն և անոնց ճարպը մածոնի փսէներուն վրայէն կ'անցընեն:

- Կինս ալ այդպէս կ'ըսէ, հաստատեց Խորէն Աղա. ատոր համար ալ փողոցէն բնաւ մածոն չի գներ, տունը ինքը կը պատրաստէ: Գիտլիններուն չի նմանիր, քանի որ կաթերը այնքան իւրտ չեն, բայց մաքուր են գոնէ և համս ալ գէշ չ'ըլլար: Միւս անգամ, կնոջս բռնած մածոնէն ալ կը բերեմ, թանր հոս կը շինենք, սմբուկի լիցքին հետ բերնի համով կը խմենք:

- Տունը տակաւին ճաւար մնաց, այնպէս չէ՛:

- Խն՛նթ ես, պատասխանեց Խորէն Աղան, մատուքի պէս կը գուրգուրայ վրան, խոնկի պէս հոտոտելով կը գործածէ:

- Ծիտակը ես ալ պիտի հարցնէի, բայց վախցայ որ նորէն սմբուկի լիցք պիտի ուզեմ կը խորհիս ու քաշուեցայ: Թէ՛ ոչ, շիտակը՝ ինչ պահեմ, հիմա որ սա ջուրին թասին կը նայիմ, կ'երեակայէի որ եթէ մէկ ալ անոր մէջինը ջուրի տեղ պաղով-պաղով թան ըլլար...:

- Ուզածդ ատիկա՛ ըլլար, Քիրիվօ, ըսաւ Խորէն Աղա ձեռքը մտերմօրէն անոր ծունկին վրայ դնելով: Դուն ինքզ թանկագին, ուզածդ՝ անարժէք բան...:

- Մեր հարսին ձեռքերը դալար, ցաւ ըստած բանը չտեսնէ, կեանքին օրերը օրհնուած ըլլան:

- Ողջ ըլլաս, դուն ալ Աստուծոյ օգնութեամբ օր առաջ բուկիններուդ քովը դառնաս, իրարմով խնդաք, իրարու կարօտը չքաշէք:

Քիչ մըն ալ խօսեցան ասկէ-անկէ, քաղաքի կեանքէն, իրենց խորթ թուղթ բարքերէն ու սովորութիւններէն, երկիրէն, հայրենիքէն: Յետոյ հաւաքեցին իրենց սփոռցները, տեսան վերջին պատրաստութիւնները և ամէն մէկը դարձեալ ելաւ ճամբայ, երթալու համար իր գործին:

* * *

Եղանակը կը յառաջանար, թէ՛ օրերը կը կարճնային կամաց կամաց և թէ՛ տերեւներն ու խոտերը դեղնիլ կը սկսէին: Խորէն Աղային էջը ոտելիք գտնելու մէջ դժուարութիւն կը կրէր այլեւ, այդ պատճառաւ ալ տիրոջը հանգիստ ըրած միջոցին կ'երթար անլի հեռուները, երբեմն աչքէ կորսուելու չափ, ինչ որ Խորէն Աղան իրաւացիօրէն կը մատնէր լուրջ մտահոգութեան, քանի որ ինքը այդ վիճակով չէր կրնար նստած տեղէն ելլել ու վազելով դառնալ անոր ետեւէն թաղէ թաղ:

Քանի մը անգամ, երբ այդպէսի կորսուեցաւ կենդանին, Քիրիվօն ըսաւ որ ինքը կ'երթայ կը բերէ, կարիք չկար Խորէն Աղային կաղ ոտքովը ելլելուն ու չարչարուելուն: Միջոց մը վերջ ալ, երբ նայեցան որ այլեւ ճար չկայ և ամէն կողմ չորցաւ խոտ ու տերեւ, Քիրիվօն իր ջորիին գլուխէն հանեց կերի տոպրակը և անցուց իշուն վիզը: Ու մինչ այսպէսով ապահովուած կ'ըլլար քրջահաւաքին էջուն սնունդը առանց ամբողջ գիտլին փողոցները պտրտելու, Խորէն Աղան ալ, սիրտը հանգիստ՝ մեծ վարպետութեամբ կը նորոգէր աղբահաւաք Քիրիվոյի ջորիին պախուրցը,

Թամբը, նոյնիսկ մի քանի անգամ ալ նորոգեց կառքին անիւները, քանի որ քաղաքին ծոտումուս փողոցներուն մէջ շարունակ փոսերը մտնելով ու ելլելով կը փաստէին: Ճաշէն վերջ Քիրիվօն իր հաստ գլանիկը կը փաթթէր Պիթլիսի ծխախոտով, Խորէն Աղան ալ ծխամորճը կը լեցնէր ու երկուքով կը ծխէին մեծ երանութեամբ մը և երջանիկ, իրենց կոնակը լտուտենիին տուած ու պարիսպներուն ետեւէն ծովը, անոր ետին ալ դէմի Ասիական ափի գիւղերուն կոնակը բարձրացող կանանց թուրներն ու լեռները դիտելով:

* * *

Արդէն իսկ դպրոցական շրջանը սկսած ըլլալով, տղաքը շատ ալ ժամանակ չէին ունենար այլեւ անոնց հետեւելու: Միայն քանի մը փոքրեր, որոնք դպրոցական տարիք չունէին, հեռուներէն կը հետեւէին անոնց, քանի մեծերն ալ չըլլալով, ոչ խաղ կար փողոցներուն մէջ դիտելիք և ոչ ալ պտուղ, անտէր պարտէզներէն բաղելիք: Իրենց գրեթէ միակ զբաղումն էր դիտել աղբահաւաքն ու քրջահաւաքը, անոնց ջորին ու էջը:

Ես ալ փողոցները աննպատակ թափառող սողոցմէ էի այդ օրերուն տակաւին, ինչպէս մի քանի թաղեցի տղաք, քանի տուներուն մէջ ոչինչ կար մեզ հոն կապող և այդ պայմաններուն տակ մեր միակ գործը ըլլալով կը մնար Խորէն Աղան ու Քիրիվօն դիտել և քիչ մըն ալ անբացատրելի փափաքով մը անոնց մօտ պատահելիք նորութիւններու սպասել:

Վերջապէս պատահեցաւ մեր այդ սպասածն ալ, բայց ըրորովին... աննպատակ պատահարի մը ձեւին տակ: Աղբահաւաքն ու քրջահաւաքը դարձեալ ամէն անգամուան պէս ճաշած, մէկը իր գլանիկը, իսկ միւր ծխամորճը ծխելով կը նստէին լտուտենիին տակ, բայց չէին խօսեր ու երկուքն ալ ակնասեւեռ,

կարծէք անծանօթ կէտի մը կը նայէին դէմի ափի լեռներուն վրայ, ուր կանանչը այլեւ սկսած էր տեղի տալ համայնատարած դեղինին օրըստօրէական նուաճումին դիմաց: Քիչ անդին, էջն ու ջորին, գարիի տուրակը իրենց վզերէն կախ, հաճոյքով կը շարժէին մերթ ընդ մերթ աջ ու ձախ և այս լուսթեան մէջ գուտէն վար, ճերմակ մարմարին վրայ թափող ջուրին ձայնն էր որ կը լսուէր միայն:

Երբ մենք հետաքրքիր կը դիտէինք անշարժ ու անխօս դէմի լեռներուն նայող դիտող աղբահաւաքն ու քրջահաւաքը, նկատեցինք որ Խորէն Աղան ծոցէն թաշկինակը հանելով արցունքները կը սրբէր:

Խորէն Աղան կու լար:

Քիրիվօն ալ, աչքերը չէր սրբեր թէեւ, սակայն չոր ու արեւախանձ երեսներն ի վար իջնելով թաւ ու խոզանակի նման ցից, խիտ պիտերուն մէջ կորստող լեղի արցունքը կը լիզէր մերթ ընդ մերթ:

Տղաքը, որոնք երբեք չափահաս մարդոց լացը չէին տեսած մինչեւ այդ օր, անակնկալի եկած՝ նախ շուարած մնացին միջոց մը, վերջը ամէն մէկը վազեց իր տունը լուր տալու համար որ Քիրիվօն ու Խորէն Աղան լտուտենիին տակ նստած կու լային:

Ես ալ մեր տունը վազեցի, լուրը տալու համար մօրս:

Հայրս կէսօրուան ճաշի եկեր էր՝ տունը տեսնելիք գործ մըն ալ ունենալով կէսօրէ վերջ: Ըսի որ աղբիւրին մօտ կը խաղայինք ընկերներով ու տեսանք որ Քիրիվօն և Խորէն Աղան կու լային լտուտենիին տակ նստած, մինչ էջն ու ջորին աղբիւրէն քիչ անդին գարիի տուրակները վզերէն կախ կեր կ'ուտէին հաճոյքէն իրենց պոչը շարժելով շարունակ:

Բան մը չըսին մերիները և անխօս իրարու երես նայեցան: Յետոյ հայրս գլանիկ մը վառեց, մայրս ալ, ինչպէս սովոր էր ընել ճարը չգտնուող ամէն կացութեան դիմաց, սկսաւ

սեղանին վրայի սպասները տեղափոխել շարունակ, աննպատակ:
Յետոյ հայրս մօրս դառնալով ըսաւ մեղմաձայն ու տխուր.

- Ես քեզի չէի ըսած. ըլլալիքը ասիկա էր:

- Խօսք ըսածդ սոխի պէս է, պատասխանեց մայրս. քանի կեղուես՝ տակէն աւելի կ՛ծոն կ'ելլէ...:

- Ազգին գէշը չ'ըլլար. մարդուն գէշը կ'ըլլայ: Ամէն ազգի մէջ աղէկն ալ կայ, գէշն ալ կայ:

Ես, առանց բան մը հասկնալու անոնց փոխանակած այդ խօսքերէն, հարցական ակնարկներով մէկ հօրս երեսը կը նայէի, մէկ՝ մօրս, սա լուս հարցումը աչքերուս մէջ.

- Ինչո՞ւ...:

Ո՛չ հօրմէս ուղղակի պատասխան մը ստացայ հարցումիս և ո՛չ ալ մօրմէս: Հայրս պարտէզ ելաւ՝ նախորդ օրուրնէ կիսատ մնացած իր գործը շարունակելու համար: Մայրս ալ սկսաւ սեղանը հաւարել ու ըսաւ.

- Չըլլա՛յ որ հիմա նորէն աղբիւրին գլուխը երթաս: Հոս պարտէզը խաղա, գնա հայրիկիդ օգնէ, հաւերուն համար հողին տակէն որդ ու ճճի հանէ, ճուտիկներուն ջուր տուր:

Ու շարունակեց ապա.

- Հիմա անոնք անպայման հին օրերէն խօսեցան, տխուր ու ցաւոտ օրերը յիշեցին: Դուք այդպէս օրեր չտեսնէք և անոնց պէս չափահաս տարիքի մէջ լացնելիք ցաւ չունենար:

Ու փաթթուելով յանկարծ ինձի, ինքն ալ լալու պէս եղաւ, յետոյ հօրս ձայնեց պարտէզ.

- Յարո՛ւթ. տղան քովդ քեզի օգնելու կու գայ:

Հազիւ թէ ես ուղղուած էի դէպի տան արտաքին դուռը՝ պարտէզ ելլելու համար, առանց ետեւ դառնալու զգացի, որ մայրս ալ իր գոգնոցին ծայրը ածապարանօք կը տանէր աչքերուն, սրբելու համար արցունքները, որոնք վստահ էի որ Քիրիվոյին ու Խորէն Աղայի արցունքներուն համեմունէին...: